

РЪКОПИСНИТЕ И ПЕЧАТНИТЕ КНИГИ В БИБЛИОТЕКАТА НА РИЛСКИЯ МАНАСТИР КАТО ИНФОРМАЦИОНЕН ФОНД В ОБУЧЕНИЕТО НА СТУДЕНТИТЕ

Ас. Светла Шанкалова

За библиотеката на Рилския манастир са правени множество сериозни изследвания. Настоящото проучване ще се концентрира само върху ръкописните и печатни книги, без да има претенцията за нов научен принос. По-скоро целта е тя да се представи като учебно средство при обучението на студентите от Специализираното висше училище по библиотекознание и информационни технологии. Бъдещите специалисти подхождат с огромен интерес към библиотеката на Рилския манастир като единствената цялостно запазена до днес у нас средновековна библиотека.

Младите хора с огромен интерес посещават библиотеката. Любезно посрещнати и разведжани от библиотекаря на Рилския манастир Мария Черешарова, която де визу ги запознава с „Рилската съкровищница“ и нейното представяне винаги започва с общата история на манастира, след това за самата библиотека и показване на някои ръкописни и печатани книги.

Познанието за създаването, съхраняването и използването на средновековните български библиотеки започва с изучаването на рилското хранилище. На студентите се обяснява, че от гледище на библиотекознанието под „средновековна манастирска библиотека“ се разбира ръкописна колекция, която обхваща предимно ръкописи, предназначени

за четене – сборници, панегирици, патерици, пролози и друга философско-богословска литература. В тази колекция са включени и някои основни богослужебни и библейски книги като евангелия, минеи, требници и други, необходими за култовия и духовния живот на манастира. Съставът на сбирката трябва да съответствува на характера на манастира, т. е. по-голямата част от ръкописите да са предназначени за самия манастир, а не да са събирани там механично. Именно това превръща една обикновена ръкописна сбирка, набавяна без специални изисквания, в библиотека. Известно е, че в големите манастирски библиотеки повечето от книгите имат специални подвързии, направени в манастирската книгоезница, по което се отличават от книгите, изработени и съхранявани в други центрове. По ръкописните паметници от манастирските библиотеки обикновено могат да се открият и други характерни белези като бележки на монаси от същия манастир, подписи на игумени и други лица от различни периоди от съществуването на манастира, които свидетелствуват за дългото присъствие на ръкописа в манастирската библиотека и за неговите читатели. [3, стр. 10]

На студентите се обяснява, че основаването на рилската библиотека се свързва със създаването на манастира през X в., но в това време, както и от пе-

риода до средата на XV в., за съжаление нищо не е запазено. Най-ранният ръкопис от Рилския манастир е фрагмент от Паренесиса на Ефрем Сирийски – наречените Рилски глаголически листове от втората половина на XI в. Според някои учени този ръкопис е писан в самия манастир или за него, тъй като по своето съдържание това е едно типично монашеско съчинение. Първият ръкопис, който определено се свързва с манастира, е т. нар. Рилско евангелие на монах Симеон от 1361 г. Този ръкопис днес не се съхранява; в манастирската библиотека, но има данни за това как е бил изнесен оттам [3, стр. 11].

В резултат на широките културни и книжовни връзки на манастира неговата библиотека се обогатява и с някои особено ценни в художествено отношение паметници, каквито са напр. Крупнишкото и Сучавското евангелие от XVI в. и др. През XVI и XVII в. обаче библиотеката е допълнена със сравнително неголямо количество ръкописи, докато през XVIII в. отново се попълва активно с книги, писани в самия манастир. През тази епоха има сведения, че рилските книжовници дори продават книги за други религиозни центрове. Това е характерно за изграждането на много манастирски библиотеки – често за един период от около половин век могат да постъпят само седем-осем ръкописа, а за четвърт век библиотеката да се обогати с над четиридесет книги. Библиотеката на Рилския манастир не прави изключение [1, с. 21].

Безспорно, днес най-голямото достойствие на рилската манастирска библиотека е нейната сбирка от славянски ръкописи. В обучението на студентите се представят споменатите по горе – Крупнишкото от началото на XVI в. и Сучавското от 1524 г., създадени в молдовски центрове и после подарени на манастира от благочестиви поклонници, илюстрират грижата и любовта към книгата. Снабдени са с тежки позлатени сребърни обкови, дело на български майстори-златари, оставили си този начин вечен спомен за себе си. Крупнишкото евангелие е дар на Рилския манастир от свещеници от гр. Русе, които са поръчали обкова му. В центъра на този обков стои Христовото разпятие (върху предната ѝ страна) и Христовото Възкресение върху задната ѝ страна), а наред с това са изобразени четиримата евангелисти, апостолите, както и славянските светци Йоан Рилски

и неговите последователи Прохор Пшински и Йоаким Осоговски, Сава Сръбски, Симеон Сръбски и др. [2, с. 45]. При посещението на библиотеката младите хора имат възможност да видят тези евангелия.

Специален дял в рилската библиотека са богослужбните книги, от които на първо място са минеите. В Рилския манастир се изгражда локална химнографска школа, която съставя служби на славянски светци. Образци от тези творби са включени именно в минеите, писани в средището, и са запазени и до днес в манастирското хранилище. Една от най-хубавите служби е дело на Димитър Кантакузин и е посветена па деня на пренасянето на мощите на Йоан Рилски от Търново в Рила (1469). Части от тази служба рилските книжовници добавят и към другите творби в чест на отшелника – 19.Х. (деня на първото пренасяне на мощите в Средец – София), за да увековечат новия манастирски празник, който за съжаление остава до голяма степен с локално значение. В миней за октомври от 70-те години на XV в. пък се намира препис от най-хубавата служба в чест на покровителката на българския народ – св. Петка Търновска. Компилирана от три произведения в чест на светицата (най-стара гръцка служба, търновска служба и нова сръбска служба от началото на XV в.), тази химнографска творба е създадена в Рилския манастир и бележи един от върховете на поетическото изкуство.

За студентите представлява интерес най-старият, известен засега препис от службата на един нов български светец – мъченик, убит през XVI в. от османските турци в София, защото отстоявал християнската си вяра – Георги Нови Софийски. Службата и житието на този младеж, защитил с живота си българското име, са дело на софийския книжовник поп Пейо и са поместени в миней за февруари.

Останалите богослужбни книги, освен минеите, са триоди (постен и цветен), октоиси, службеници, требници и др. Сред тях с богатата си украса в неовизантийски стил се откроява службеник от 1567 г., дело на видния сръбски калиграф и орнаментатор поп Йоан Кратовски [2, с. 47].

Голям е и броят на тематичните богослужбни сборници, съставени изцяло от служби и жития за Йоан Рилски. Подобни сборници започват да се съставят през XV в. и традицията особено се засилва

през XVIII в., когато творбите за рилския светец са подложени на новобългарска редакция и в известен смисъл – на осъвременяване. Последната служба в чест на отшелника, създадена и запазена в манастира, е от втората четвърт на XI в. и е дело на възрожденския книжовник Христаки Павлович, възпитаник на рилското манастирско училище.

Църковно-правната литература в рилската библиотека е представена от три ценни ръкописа – един Ерусалимски типик, писан през XVI в. в Дебър; препис от XV в. на Синтагмата на Матей Властар, направен в Рилския манастир; номоканон от XVII в., изготвен също в манастира. В множество от текстовете на тези паметници, които засягат и граждански казуси, личат някои интересни явления от народния живот, строго забранявани от църквата.

В раздела на типично монашеската литература най-голям е броят на лествиците в различни преводи и редакции. За по-голяма яснота за пред студентите се книгата описва символично 30 стъпала на недостатъците, от които човек трябва да се освободи, и на добродетелите, които трябва да придобие. Крайната цел е да достигне до стъпалото на любовта, всеопрощението и спасението на човешката душа. Не случайно рилските лествици са съпроводени и с други поучителни и утешаващи душата слова от автори като Авва Доротей, Нил Синайски, Максим Исповедник (с неговата творба, озаглавена „За любовта“) и др.

На младите хора се представя и делът на пролозите, в които се открива и български литературен материал. Сред тях са и жития на Йоан Рилски (обикновено по три – за всеки от празничните дни на светеца), на Петка Търновска, Иларион Мъгленски, както и на българските светци-воини – Михаил Воин и Николай Мних. В тези книги редовно се включва и разказът за избитите от хан Крум и приемниците му византийци (в периода преди българите да приемат Христовото кръщение).

Определен интерес рилските книжовници и монаси са проявявали към патеричните творби (разкази из живота на монасите). Днес в библиотеката на манастира се съхраняват осем сборника, в които са събрани всички най-известни патерични разкази от Сводния патерик, Азбучно-Ерусалимския патерик, Синайския и Рилския патерик. Сред разказите са

пръснати и кратки поучения от известни отшелници и пустинници, като Макарий Египетски, Исаак Сирий, Атанасий Велики, Иларион Велики и др. Изградена изцяло като мъжка литература, в центъра на чието изображение стои мъжът и неговата духовна сила, силата на отречението, средновековната литература създава тайнствен ореол около образа на жената и нейната роля в живота на монаха [2, с. 49].

Основната част от рилската манастирска библиотека, която се показва на студентите, са сборниците със смесено съдържание като представител тук е Йоан Златоуст. Изпълнените му с мъдрост и едновременно с простота и достъпност за всеки творби, тълкуванията му на редица старозаветни и новозаветни текстове, вдъхновените му слова за всеки голям господски празник векове наред, чак до края на XVIII в., привлича българските книжовници.

На студентите им прави впечатление отсъствието на апокрифни творби в сбирката на библиотеката. Като се изключат два преписа на Протоевангелието на Яков, посветено на Рождество Богородично, както и една апокрифна молитва срещу ухапване от змия, приписвана на ап. Павел, други неканонични творби не се откриват в рилските кодекси.

Централно място в библиотеката заемат два обемисти панегирика, Рилският панегирик на Владислав Граматик от 1479 г. и панегирият на Мардарий Рилски от 1483 г. Те са привличали вниманието на всички изследователи на сбирката от XIX в. до наши дни с богатия си литературен материал и съответно с интерес се разглеждат и от студентите. В панегирика на монах Мардарий са включени – 86, а в този на Владислав Граматик – 111 творби на всички видни византийски и славянски автори, подредени в календарен ред. Сред тях има и някои, чийто гръцки оригинал не е запазен и те са познати днес само по настоящите им преписи.

По състава на рилската библиотека може да се съди и за засиления интерес на българските книжовници към тълкуванията на старозаветни и новозаветни книги. В обителта са направени преписи от тълкуванията на доста по-известни книги, като се започне от тълкуванията върху книгата „Йов“ – една от основните, разкриваща философската основа на Стария завет [2, с. 50]. Книгата се интерпретира и

тъкува с голям интерес от младите хора, които имат особен интерес към крилатата фраза, която мъдрият Йов изрича в покаяние и смирение, а именно "Бог дал, Бог взел".

Известно е, че седемнадесетото столетие е епохата на последния разцвет на българската ръкописна орнаментика. По това време са много популярни и сборниците на гръцкия писател от XV в. Дамаскин Студит, известни под името „Дамаскини“.

Вниманието на студентите се насочва и към периода XVIII – XIX в., от който са запазени и някои сборници със смесено съдържание, съставени от слова на Дамаскин Студит, оригинални проповеди на Йосиф Брадати – за това, как подобава на благочестивите християни (особено на бързивите жени) да се държат в църква, за онези, които се потурчават за силата на книгата и др., както и от слова, свързани с Второто пришествие и Страшния съд... [2, с. 51].

Сведенията за най-ранните печатни книги в библиотеката на Рилския манастир са от началото на XVI в. Първенството в това отношение държи едно четириевангелие от 1512 г., издадено в Търговище. По полетата на тази книга има множество интересни приписки, поради което тя е била давана и в други манастирски библиотеки – така например през 1597 г. тя е била в Куриловския манастир край София.

Своевременно в средището проникват ценни издания на черногорците Божидар и Винченцо Вукович, чиято печатница е основана през 1519 г. във Венеция и има огромно значение за развитието на славянското книгопечатане (по-късно тази печатница става собственост на българина Яков Крайков). Първата книга на Венецианската печатница е Служебник, завършен на 7.VII. 1519 г., напечатан от йеромонах Пахомий по нареждане на Божидар Вукович. Ценен екземпляр от това първо издание се съхранява и в Рилския манастир. Тук се намира и един екземпляр от Молитвеника на Божидар Вукович от 1538 – 1540 г., както и от Псалтира с последвания от 1546 г., напечатан с иждивението на Винченцо Вукович [2, с. 52].

Твърде голяма е сбирката от руски старопечатни книги в Рилския манастир. Тя също се представя пред студентите от СВУБИТ. Руската печатна книга прониква в манастира още в XVI в., когато започва и

регулярното пътуване на рилски монаси в Русия за събиране на помощи. За да се подчертае интересът на рилските монаси към тези книги, е достатъчно да се спомене, че те са притежавали три екземпляра от уникалната Острожка библия, отпечатана през 1591 г. от московския първопечатник Иван Феодоров.

От по-късните издания са популярни са московските печатни пролози, в които има и доста български литературен материал, които и книгата на Димитрий Ростовски (особено четиритомника „Жития на светците“, 1691 – 1700 г.) и тълкуванията на Теофилакт Охридски (1703 г.). Интерес за историята на Рилския манастир представлява един екземпляр от Октоих от 1715 г., тъй като по неговите форзацни листове йеромонах Йеротей е водил летописни бележки за исторически събития, свързани със средището, за периода от 1744 до 1772 г.

Много четени са били и книги, които имат по-светска насоченост, като например са „Коронацията на Екатерина II“ (1763 г.) или четиритомника „Добротолюбие“, съставен през 1793 г. от Паисий Величковски и др. [2, с. 51]

Ценен дял от печатната сбирка на рилската библиотека са около 300 гръцки книги. Разглеждат се от студентите и става ясно, че най-известни са възрожденски деятели на манастира са – отците Игнатий Рилски, Йосиф Рилски и Неофит Рилски. Гръцките книги са профилирани в някои основни области на книгоиздаването – религиозна книжнина, право и риторика, учебна книжнина, историческа книжнина. Основната им роля в Рилския манастир е била както да служат на преводачите, които съставят книги на простионароден език за своите слушатели, така и да обучават учениците от манастирското училище.

По някои от запазените гръцки книги може непосредствено да се съди за работата на българските преводачи в манастира. Един от тях, както вече бе отбелязано, е Йосиф Брадати, а като ревностен преводач се изявява и неговият ученик – йеромонах Никифор Рилски. [2, с. 52]

Когато се представят на студентите сбирката от печатни книги на първо място те се запознават с български печатни книги, като специално внимание се отделя на основополагащата – „Неделник“ (сбор-

ник от поучителни слова за неделните и празничните дни през годината), отпечатан през 1806 г. от видния български възрожденец Софроний Врачански. От него в рилската библиотека са запазени няколко екземпляри с интересни бележки по полетата и форзацните листове водени от ползвателите на книгата. Почетно място в колекцията заемат и двете книги на Неофит Рилски, свързани непосредствено с историята на манастира и с развоя на култа към Йоан Рилски. Това са „Служби и житие на Иван Рилски“, издадена през 1836 г. в Белград с помощта и одобрението на сръбския княз Милош Обренович и иждивението на рилския монах игумен Иоасаф, както и „Описание на свещения български Рилски манастир“, отпечатана също в Белград през 1879 г., разкриваща съкровищата на обителта и привличаща вниманието на чуждите изследователи към библиотеката ѝ. Така рилската манастирска библиотека всъщност се оформя като една затворена система, чиито нейните основи се полагат от съчиненията, посветени на Йоан Рилски, а и последните по време печатни книги, които допълват фонда ѝ, пак са посветени на Йоан Рилски и неговото духовно величие [2, с. 54].

Интерес за обучаваните са и материалите, свързани с турската администрация. Голяма част от тези документи потвърждават права и привилегии на манастира и показват отношението на султанската власт към него. Най-ранният от тях е една заповед от 1402 г., издадена в гр. Пловдив за охрана на правата на Рилския манастир. Интересен е и един ферман от 20.VIII.1498 г., издаден в Цариград от султан Баязид II (1481 – 1512), от който става ясно, че по това време много турски спахии имали обичай да се отбиват в светлата християнска обител, където да ядат, пият и буйстват.

Освен заповеди и царски фермани, в манастирската библиотека са запазени още множество документи, като съдебни актове, разписки, съобщения, квитанции, разпореждания, писма и др. – над 100 документа с разнообразно съдържание [2, с. 55].

За младите хора става ясно, че ценни документи от рилската библиотека са и манастирските поменици, които датират от XVIII и XIX в. В тях са за-

писани имената на всички благочестиви християни, които са посещавали обителта, като срещу всяко име е записано и дарението за манастира. В помениците са били отбелязвани и имената на множество духовници от светогорските, руските и сръбските манастири, както и от различни български обители.

И днес идват множество поклонници в манастира, които с вяра и почитание се отнасят към св. Йоан Рилски. Много посещаван е и музеят в манастира. Библиотеката е интересна за студенти, които следват библиотекознание, както и за редица изследователи и научни работници.

Педагогическият опит показва, че теоретичното познание се съчетава най-добре с практическото обучение. В случая студентите от СВУБИТ разширяват познанията си от изследванията на проф. Боряна Христова за библиотеката на Рилския манастир, а практическия взаимстват от Мария Черешарова, която е един опитен-библиотечно информационен работник. Със своето обаяние и любов към професията си, тя служи за пример на младите хора. В библиотеката на Рилския манастир бъдещите специалисти са винаги добре посрещнати и могат да получат отговор на множеството въпроси породени в процеса на придобиване на теоретичните знания.

Библиотеката на Рилския манастир със своя неизчерпаем фонд от ръкописни и печатни книги е изключително необходима и полезна в обучението на бъдещите специалисти по библиотекознание и културно-историческо наследство.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Атанасов**, Петър. Ценни славянски и старопечатни книги в Библиотеката на Рилския манастир. // Б и б л и о т е к а, 1977, № 2, 20–22.
2. **Христова**, Боряна. Библиотеката на Рилския манастир. // История на библиотеките в България от средновековието до средата на 40-те години на XX век. Сборник статии. С., 2003, 41–57.
3. **Христова**, Боряна. Библиотеката на Рилския манастир. // Б и б л и о т е к а, 1983, № 12, 10–13.

